

**ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԿՐԿՆԱԳԼՈՒԽ ԱՐԾՈՒԻ
ԾԱԳՈՒՄՆԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ ՇՈՒՐՋ**

ԱՆԻ ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ (amkhitaryan89@gmail.com)

Կան խորհրդապատկերներ, որոնք իրենց կնիքն են դնում մարդկության նիւթական ու հոգեւոր գործունէութեան վրայ՝ պատկերացում տալով հին աշխարհի, բնութեան հանդէպ ունեցած կապի, ձեւամտածողութեան մասին: Ի տարբերութիւն տարբեր դարաշրջաններում դրսեւորուած գերիշխող, գեղարուեստական խորհրդանշաններին, որոնք անցողակի եւ ոչ-մընայուն են եղել, կրկնագլուխ արծիւը ժամանակի մէջ անանց գտնուեց, դարերով պահեց իր դիրքը: Երկգլուխ արծուի պատկերը տարբեր դարաշրջաններում իր մնայուն տեղն է ունեցել հայկական մշակոյթում: Կենդանական բնութիւնից քաղուած այս պատկերն իր նախնական իմաստաբանութեամբ՝ արծուին բնորոշ յատկանիշերով կցուեց նաեւ հայ մշակոյթին: Կրկնագլուխ արծուի իւրայատկութիւնը ոչ միայն իր կազմութեամբ, կառուցուածքով է պայմանաւորուած, այլեւ՝ տարբեր դարաշրջաններում նրա պատմական շարժով, գործածութեամբ: Սոյն աշխատութեամբ կը փորձենք անդրադառնալ դարերի մէջ իր այժմէականութիւնը չկորցրած այս պատկերի ծագումնաբանութեանը, պատմական ընթացքին, որում մեզ կ'օգնեն հայ արուեստի տարբեր ոլորտներում հաստատուն տեղ գտած պատկերները:

**ՄԻԱԳԼՈՒԽ ԵՒ ԿՐԿՆԱԳԼՈՒԽ ԱՐԾՈՒԻ ՊԱՏՄԱԿԱՆ
ԱՂԲԻՒՐՆԵՐՈՒՄ**

Ժամանակի մէջ իր գոյութիւնը ամրապնդած այս պատկերը որդեգրուեց, իւրացուեց շատ ազգերի կողմից: Երկգլուխ արծուի բնօրրանը Փոքր Ասիան է:

Հօգորութեան, ազատութեան գաղափար բովանդակող խորհրդատու թռչունը՝ արծիւը, հայ արքաներին ուղեկից էր դեռ նախաքրիստոնէական շրջանից: Ծովքի թագաւորութեան Երուանդունիներից մեզ հասած դրամներից յիշատակութեան է արժանի Արդիսարիս արքայի (Ք.ա. 212-200) արծուեկիր դրամը¹: Արծուեկիր է Արտաշէսեան հօգոր արքայ Տիգրան Մեծի թագը՝ երկու խոշոր արծիւներով: Ենթադրում է, որ արծիւները խորհրդանշում են երկու Հայաստանները՝ Մեծ Հայքն ու Փոքր Հայքը՝ հանդերձ Ծովաց թագաւորութեամբ, որը Տիգրան Մեծի օրօք միացուած էր Հայաստանին²:

¹ V. Langlois, *Bibliothèque Historique Arménienne ou Choix Des Principaux Historiens Arméniens, Numismatique de l'Arménie*, Paris, 1859, էջ 18, 19:

² Ն. Մազունեան, «Տիգրան Մեծին դրամները», *Երիտասարդ հայրենիք*, 9:1949, Պէյրութ, էջ 21:

Խորենացին յիշատակում է Արշակունեաց արքայ Վաղարշակի մասին, թե՛ «*արծուիս առաջի նորա կրեին*»³: Հայր Վարդան Հացունին սա մեկնաբանում է որպես քանդակեալ արծիւներ, նման պարսկական արծուին, որը տեգի ծայրին անցկացրած՝ արքայի առջեւից էին տանում⁴: Արշակունիներից յետոյ արծուի գործածութիւնը շարունակուեց Արծրունիների մօտ: Վերջիններս թագաւորի դիմացից արծիւ էին բռնում, իսկ այդ պաշտօնը Վաղարշակից առաջ էլ գոյութիւն ունէր, քանի որ ըստ Խորենացու՝ Վաղարշակը չի դրել այդ անունը, այլ այն գալիս է արծիւ կրելու պաշտօնից: Վաղարշակի ժամանակաշրջանից սկսած, արծիւ էին կրում որսի կամ պատերազմի գնալուց, քաղաքական հանդէսի ժամանակ⁵: Արծրունիների արծուէնշան դրօշի դրօշակիր լինելուն զուգահեռ, Դ. դարում Մամիկոնեաններին՝ Հայաստանի ժառանգական սպարապետերը նոյնպէս արծուէնշան վերադիրով էին⁶: Այս նախարարական տոհմերի իշխանութեան ժամանակահատուածում կառուցուեց Զուարթնոցի տաճարը (Է. դար), որի խոյակների խստադէմ արծիւները մեզ են փոխանցում դարերի խորքի ժամանակի իշխող ուժն ու տիրապետութեան ոգին: Օղակուած կտուցներով, դիմահալեաց արծիւների քանդակն իր նշանակութիւնը պահել է Աղթամարի Սրբ. Խաչ (Ժ. դար) եկեղեցու պատին: Յատկանշական է, որ միջնադարեան երկգլուխ արծուով զարդանախշուած կտորներում նոյնպէս թռչնի կտուցներին օղակներ կան⁷:

Դարերի ընթացքում այս պատկերի առկայ հետաքրքրութիւնը հնարատրութիւն տուեց դրա յետագայ զարգացմանը՝ միակտոր արծուից ձեափոխուելով կրկնարծուի, կամ էլ, հաւանականօրէն, Արծրունիներն ի սկզբանէ կրկնագլուխ արծիւ էին օգտագործում, քանի որ այն վաղուց արդէն գոյութիւն ունէր տարածաշրջանում՝ Կապադովկիայում: Արծրունեաց գերդաստանի երկգլուխ, թագակիր արծուի մասին յիշատակում է ռուս գրող՝ Նիկոլայ Մ. Լազովը: Վերջինս խօսելով Սր. Խաչ եկեղեցու մասին ներկայացնում է շատ արժէքատու մի իր՝ որպէս Վասպուրականի Արծրունեաց արքաների զինանշան.- մետաքսէ կտորի վրայ՝ ոսկեայ ու մետաքսեայ թէլերով ասեղնագործուած, թագակիր երկգլխանի արծիւ: Թռչունը մի ձեռքին

³ Մովսէս Խորենացի, *Պատմութիւն հայոց*, Սր. Ղազար, Վենետիկ, 1827, էջ 165:

⁴ Հայր Վարդան Հացունի, *Հայ դրօշները պատմութեան մէջ*, Սրբ. Ղազար, Վենետիկ, 1930, էջ 26:

⁵ Մանուէլ Քաջունի, *Հնախօսութիւն Հայաստանի ի պէտս դպրոցաց*, Սրբ. Ղազար, Վենետիկ, 1855, էջ 82-84:

⁶ Դր. Յ. Մարկարտ, *Հայ բղեաշխք*, թրգմ. Հ. Թովմաս Կետիկեան, Մխիթարեան տպարան, Վիեննա, 1903, էջ 36:

⁷ G. Leland Hunter, *Decorative Textiles*, J.B. Lippincott Company, Philadelphia and London, 1918, էջ 26, աղ. XI:

ունի թուր, միաին՝ գունդ, գլխավերելում՝ թագ⁸: Ասեղնագործ զինանշանը պահպանուել է Աղթամարում եւ, ըստ էութեան, մաս կազմել եկեղեցական ծիսակատարութեան, մինչեւ ԺԹ. դարի վերջ (նկ. 1)⁹: Հայոց ազգագրութեան թանգարանում է պահուում այս ծածկոցի մի լուսանկար, որը Աղթամարում է քաշուել ԺԹ. դարի վերջին (ՀԱԹ ՀՊ 5595/13, նկ. 2): Աղթամարում արծուէնկար, ոսկէթելերով ասեղնագործ երկու սփռոց կար¹⁰: Սրբ. Խաչում պահուող ասեղնագործութեան մասին յիշատակել է նաեւ Հենրի Լինչը: Նա հետաքրքիր տեղեկութիւն է թողել նաեւ Աղթամարի գերեզմանատանը գտնուող Խաչատուր կաթողիկոսի տապանաքարի մասին: Վէմի վրայ արծանագրութեան հետ քանդակուած է եղել երկգլուխ առիւծի մեծ զինանշան, խաչով եւ գաւազանով միասին, նաեւ *Վասպուրականի արծիւ*¹¹: Նշենք, որ արծուէկիր խալիչաներ եկեղեցում օգտագործում էին եպիսկոպոսների ձեռնադրութեան կարգում: Վարդապետներին բարձրացնելով բեմ՝ կանգնեցնում են կաթողիկոսի արծուէնկար խալիչէի վրայ: Եւ քանի որ արծիւը եկեղեցական գործածութեան մէջ սրատեսութեան, մաքուր եւ ուղիղ վարդապետութեան նշան է համարում, նրանք նոյնպէս վարդապետութեան եւ կեանքի մէջ պէտք է նման լինէին արծուի¹²:

Արծրունիների կրկնարծիւը միջնադարում գաղթականութեան հոսքի հետ դուրս եկաւ իր բնօրրանից՝ յետագայ գոյութիւնը պահելով հայկական գաղթօջախներում:

Բագրատունեաց շրջանի ճարտարապետական կառոյցներում նոյնպէս օգտագործուել է արծիւ¹³: Օտար հեղինակների մօտ տեղեկութիւն է պահպանուել Անիի, ըստ էութեան, Պաղատունիների պալատի նստավայրի մասին, որը հեղինակը անուանում է պայմանական «Խաչերի պալատ»՝ խաչապատկերների առատութեան պատճառով: Այստեղ, ամբողջ ճակատին եւ պալատի գլխատու դռան պատին մեծ քանակութեամբ սեւ քարէ խաչեր են եղել՝ կանոնաւոր կերպով դասաւորուած: Խաչերի պալատ մտնելիս ձախ կողմում փորագրուած էր հայկական գեղեցիկ խաչ, որի տակ երկ-

⁸ Н. М. Лаговъ, *Армения. Очерки прошлого, природы, культуры и пр* (Հայաստան. ակնարկ անցեալի, բնութեան, մշակոյթի եւ. ի մասին), Փետրոկրատ, 1915, էջ 132-34:

⁹ Տե՛ս պատկերը՝ Յ. Բաղունի, «Մի երես Աղթամարայ կաթողիկոսութեան պատմութիւնից եւ հանգ. Խաչատուր կաթողիկոսի գահ բարձրանալը», *Արաքս*, Բ:1897, Ա.-Պետերբուրգ, տպ. Յ.Ի. Լիբերման, էջ 56:

¹⁰ Յովսէփ Եպս. Ռշտունի, «Աղթամարի այսօրուան եկեղեցական գոյքերը», *Ազատամարտ օրաթերթ*, Կ. Պոլիս, 1909, թիւ 141, էջ 4:

¹¹ Հենրի Լինչ, *Հայաստան, ուղեւորութիւններ եւ ուսումնասիրութիւններ*, Բ. հատոր, Կ. Պոլիս, տպ. Յ. Ասատուրեան եւ Որդիք, 1914, էջ 154-55:

¹² Ստեփանոս Աազ քահանայ Մանդինեանց, *Աստուածապաշտութիւն Հայաստանեայց ուղղափառ եկեղեցւոյ, մասն երկրորդ*, Վաղարշապատ, 1872, էջ 111:

¹³ Հաղունի, էջ 35:

գլխանի արծիւ՝ թեւերը պարզած¹⁴: Հեղինակը կարծում է, որ երկգլխանի արծուով զինանշանը արեւելեան ծագում ունի, եւ այն անցել է բիւզանդացիներին, այնտեղից էլ՝ արեւմուտք¹⁵:

Բագրատունիների շառաւիղ Ռուբինեանները Կիլիկիայում պահպանեցին կրկնարծիւը: Սսի վանքում է գտնուել վերջին Ռուբինեան արքայի մարմարէ գահը, որի վերեւում կրկնարծուի քանդակ է եղել: Այս գահը տեսել եւ նկարագրել է գերման ճանապարհորդ Lohmann Ernstը, որը կարծել է, թէ այն ժամանակի Գերմանական կայսրութեան եւ Սիստանի արքայից միջեւ եղած բարեկամութեան արդիւնքում է յայտնուել: Բայց մեր յօդուածագիրը խոհեմ է գտնուել բերելով կրկնարծուի օրինակներ աւելի վաղ շրջանից, ցոյց տալով, որ այն մեր տարածաշրջանում շատ վաղուց գոյութիւն ունի: Խօսքը՝ Պողազքէօյի հատագ, (հետիւտների) քանդակների մասին է: Յօդուածագիրը ունեցել է գահի լուսանկարը¹⁶:

Ռուբինեանների հետ էր կրկնարծիւը մինչեւ որ Արեւմուտքը այն փոխարինեց առիծի պատկերով՝ Լեւոն Բ.ին թագ առաքելով ու օծելով արքայ. «...ըստ անուանն՝ առիծ - սրմա առաքեցին սմա. զոր բարձեալ 'ի վերայ դրօշի իւրոյ՝ առաջի իւր՝ ընթանայր: **Եւ այս նշան դրօշի սեփականեալ մնաց ի Հայս՝ մինչ՝ ի սպառել թագաւորութեանս Կիլիկեցոց: Իսկ առաջին թագաւորքն Հայոց՝ որ 'ի Հիւսիս, զԱրծիւ նշան կրէին**»¹⁷:

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԿՐԿՆԱՐԾԻԻԸ ԳԱՂԹՕՋԱԽՆԵՐՈՒՄ

Միջնադարում գաղթականութեան հոսքը իր հետ տանում էր մշակոյթը, կենցաղն ու բարքերը, յարմարեցնում նոր միջավայրին: Այս ճակատագրին արժանացաւ հայոց մէջ տարածուած կրկնարծիւը եւս, որին յարմարեցրին նոր բնակավայրերին:

Հայերը Ռումինիա հաստատուեցին երեք տարբեր ժամանակաշրջաններում: Առաջին գաղթը եղել է ԺԴ. դարում: 1300ականներին նրանք հանգրուանում են Մոլտովայի գլխատր քաղաքներում՝ Եաշ, Պոթոշան, Ֆոքշան, Ռոման, եւն., ուր նրանք ունեն յատկանշական ոճով կառուցած եկեղեցիներ: Ուրիշ գաղթականութիւն հաստատում է Մոլտովայում 1700ի կողմերը՝ գալով մասնատրապէս Լեհաստանից: Այդ շրջանում է, որ նրանք Մոլտովայից Տրանսիլվանիա էլ են անցնում¹⁸: Տրանսիլվանիայի հայու-

¹⁴ M. Brosset, *Les Ruines d'Ani, capitale de l'Arménie, sous les Rois Bagratides, aux X et XI S.*, St. Petersburg, 1860, էջ 47, 51:

¹⁵ Նոյն, էջ 176:

¹⁶ Հ. Յ. Տ., «Սոյ վանքը, երեք արձանագրութիւնք», *Հանդէս Ամսօրեայ*, 10-11:1901, էջ 306:

¹⁷ Մինաս վարդապետ Համդեցոյ, *Ազգաբանութիւն հայոց*, տպ. Սրբ. Էջմիածին, Վաղարշապատ, 1870, էջ 42:

¹⁸ Յակոբ Ճ. Սիրունի, «Հայ արուեստին եւ մտքին հետքերը Ռումանիոյ մէջ», *Հայրենիք ամսագիր*, 10:1928, էջ 76-77:

թինը հայրենիքից գաղթեց նախ՝ Ղրիմ, Բոստոլիա, Լեհաստան ու Մոլտովա, 1672ին մուտք գործեց այս երկիրը, եւ Լէոփոլտ կայսրի հրամանով 1700ին հիմնադրուեց Հայաքաղաքը՝ Գեռլան¹⁹:

Հայաքաղաքի խորհրդանոցի (խորհրդարան) պատշգամի վրայ է գրտնում մի զինանշան՝ մէկ մարմնով կրկնագլուխ արծիւ: Արծիւը՝ մի ոտքի ճանկերով թուր, իսկ միսով գունդ է բռնում, վերջինիս վրայ՝ խաչ: Այս նոյն պատկերով է զարդարուած քաղաքի վաղեմի բայց միշտ գործածութեան մէջ եղած կնիքը: 1838ին փորագրուած մի կնիք ներկայանում է նոյն պատկերով եւ հունգարերէն գրութեամբ: Հաւանական է համարում, որ հայերն այս զինանշանը իրենց հետ են բերել հայրենիքից: Կայ եւ այլ տեսակէտ. կրկնագլուխ արծիւը գործածութեան մէջ էր Արեւելքում դրամների, գորգերի եւ կերպասների վրայ: Ենթադրում է նաեւ, որ Բիւզանդական գահի վրայ նստած հայ կայսրեր են սկսել արեւելեան հռոմէական պետութեան մէջ կրկնագլուխ արծուի գործածութիւնը²⁰:

Կրկնագլուխ արծիւը տեսնում ենք նաեւ հայութեան մէկ այլ՝ Արճէշ քաղաքում (Courtea de Argeche), Վալաքիայի Արճէշ գետի կողքը կառուցուած եկեղեցու մէջ: Այս քաղաքի բնակչութիւնը գաղթել է Վասպուրականի Արճէշ քաղաքից: Նոյն կերպ անուանակոչեցին իրենց նոր քաղաքն ու կից գրտնուող գետը: Այս մասին ռոման պատմագիր՝ Բաթրի Պ. Հաշտէուն գրում է, որ ԺԲ. դարում հայ բազմութիւն է գալիս Արճէշ: Նրանք Վանի Արճէշը թողնելով՝ Բիւզանդական կայսրութեան օգնութեամբ Վալաքիա գաղթեցին: Հայերը արծիւը, ինչպէս նաեւ Արճէշ անունը եւ երեւելի եկեղեցին որպէս ժառանգութիւն թողեցին ռումիններին: Բայց ըստ հեղինակի՝ արճէշցիք, անմիջապէս Հայաստանից են բերել իրենց հետ կրկնագլուխ արծիւը: Հաշտէուն նկատում է, որ Տիգրիսի ու Եփրատի երկայնութեամբ, ինչպէս գաղղիացի պատմագիրներից շատերն են հաստատել, շատ անելի առաջ գործածութեան մէջ էր կրկին արծիւը՝ քան Յունաստանի մէջ: Ուստի՝ ոչ թէ Հայաստանը վերցրեց Բիւզանդիայից, այլ՝ Բիւզանդիան Հայաստանից²¹ (այս մասին քիչ ստորել): Հաշտէուն իբրեւ փաստ բերում է նաեւ Արճէշ գիւղաքաղաքի կնիքը, որ ներկայանում է երկգլուխ արծուով եւ նշում է. **«Երկգլուխ արծիւը իսկապէս հայկական ծագում ունի: Ասիկա կ'ապացուցուի պատմական նոր հետազօտութիւններով, այն է Էյուքի (Կապադովկիա) Ժայռին վրայ գտնուած հայկական երկգլուխ արծիւով: Բիւզանդական կայսրութիւնը ուրեմն հայերէն է որ փոխ առած է երկգլուխ արծիւը իբրեւ խորհրդանշան: Ասիկա այլեւս ենթադրութիւն մը ըլլալէ կը դադրի»:** Նա

¹⁹ Յովհաննէս Անեցի, «Նկարագրական Դրանսիլուանիոյ հայոց մայրաքաղաքը, քաղքին կնիքն ու զինանշանը», *Հանդէս Ամսօրեայ*, 5:1895, էջ 152. նաեւ՝ Հ. Գրիգոր Վ. Գովրիկեան, *Դրանսիլուանիոյ հայոց մեքորապոյիսը կամ նկարագիր Կերլա հայաքաղաքի ի գիր եւ ի պատկերս*, Մխիթարեան տպ., Վիեննա, 1896, էջ 200:

²⁰ Անեցի, նոյն, էջ 149-150:

²¹ Անեցի, էջ 150:

նշում է նաեւ, որ ռումիններէն արծիւ՝ վոլթուր բառը չի համապատասխանում քաղաքի կնիքին, օրինակ բերելով քաղաքների անուանումներ, որոնց կնիքի պատկերը նույն է քաղաքի անուան հետ, ուստի նշում է, որ հայերէն արծիւ բառը նմանութիւն ունի Արճէշ անունի հետ²²: Արճէշ քաղաքի կնիքն արծիւ էր եւ այն, իբրեւ քաղաքի նշան գործածում էր գաղթականութիւնը, յետոյ այն ռումիններն իւրացրին, փառաւոր եկեղեցու հետ միասին²³: Կարեւոր է այստեղ նշել, որ Մոլտովայի հին հայկական գերեզմանաքարերի վրայ կան երկգլուխ արծուով խորհադանշաններ²⁴:

Կրկնագլուխ արծիւը եւս ենթարկուեց այս ճակատագրին. պատմական եղափոխութիւն ապրեց: Ժողովուրդների միջեւ անցեալի շփումով շատ ազգերի կողմից այլ ազգերի մշակութային երեւոյթներ իւրացուեցին:

ԿՐԿՆԱՐԾՈՒԻ ԲՈՒՐՈՒՄԻ ԱՍԻԱՅՈՒՄ

Ժամանակի ընթացքում կարծիք է ստեղծուել կրկնարծուի պատկերի բիւզանդական պատկանելիութեան²⁵: Որպէս հնագոյն օրինակ, իհարկէ, յիշատակութեան են արժանի միկենեան (Ք.ա. 1600-1100) մշակոյթին պատկանող իրերը: 1876ին հնախոյզ Հենրիկոս Շլիմանը Միկենք քաղաքում պեղումներ կատարելիս յայտնաբերում է բազմաթիւ հնագիտական իրերի շարքում ոսկեայ զարդեր, որոնց վրայ կրկին գլուխ ունեցող արծիւներ էին²⁶: Սա խօսում փաստ կը լինէր դրա ծագման պատկանելիութեան հարցում, եթէ փոքրիկ շարժական իրեր չլինէին այդ գտածոները, այնինչ՝ Փոքր Ասիայում, գրեթէ նոյն ժամանակաշրջանի օրինակներ կան տեղի հսկայ ժայռերին դրոշմուած:

Պողազքէոյ տեղավայրում (Կապադովկիայում) մինչ այսօր կանգուն են ժայռաքանդակները, որոնք վերագրում են խեթական քաղաքակրթութեան ժամանակաշրջանին²⁷: Խեթերը Փոքր Ասիայի ամենանշանաւոր ազգերից էին, որոնց թագաւորները Ք.ա. 1500 յիշատակում են²⁸: Ժայռ տեղացիներն անուանում են Եազլիլ քայա կամ «փորագիւր ժայռ»: Ժայռին խորաքանդակներ են՝ երկու մարդակերպար՝ գաազաններով, բարձրադիր թագերով, ինչը խօսում է իշխանական պատկանելիութեան մասին: Նրանց ոտքերի տակ երկգլուխ, թւատարած արծիւ է քանդակուած: Յատկանշա-

²² Սիրունի, էջ 78-79:

²³ [Անհղ.], «Արճէշ գետ, քաղաք եւ եկեղեցի ի Ռումէնիա», *Բազմալէս, Գ պրակ*, 1888, էջ 216:

²⁴ Սիրունի, էջ 80:

²⁵ Helen C. Evans and William D. Wixom, *The Glory of Byzantium: Art and Culture of the Middle Byzantine Era, A.D. 843-1261*, Metropolitan Museum of Art, New York, 1997, էջ 411:

²⁶ [Անհղ.], «Պեղումնք ի Միկէնս», *Բազմալէս*, Լէ:1879, էջ 75:

²⁷ John Garstang, *The land of the Hittites*, E. P. Dutton and Co., New York, 1910, էջ 223-235-36, աղ. LXV:

²⁸ «Կրկնարծուի հնութիւնը», *Հանդէս ամսօրեայ*, 2:1903, էջ 63:

կան է, որ Պողազբէօյից ոչ հեռու *Էյուք* տեղավայրում նոյնպէս գտնուում են հսկայ քարէ սֆինքսներ, որոնցից մէկի կողային հատուածում նոյն փորագիր երկգլուխ արծիւն է (նկ. 3)²⁹: Իսկ հայերի ու խեթերի ընդհանրութիւնների մասին խօսում են օտարները³⁰: Եւ միանգամայն բնական էին նոյն տարածաշրջանում, հարեանութեամբ ապրող ազգերի միջեւ մշակութային փոխազդեցութիւնները:

Սելճուքեան թագաւորները 1217ին կրկնարծիւն իրենց իբրեւ զինանշան վերցրին, իսկ արեւելքից՝ գերման կայսրերը (այն գերման կայսեր զինանշանին մէջ առաջին անգամ երեւում է 1345ին)³¹: Սելճուքների կողմից կրկնազլուխ արծուի սեփականաշնորհման մասին խօսել է նաեւ պրոֆեսոր Ուիլիլմ Ռեմզին, որը գրում է, որ հիւսիսային Կապադովկիայում գտնուող Էյուկի աներակների երկգլխանի արծուի խորհրդանիշը փոխառուել է սելճուք սուլթանների կողմից, որոնք ընդունեցին այն որպէս իրենց խորհրդանիշ, դրեցին իրենց մետաղադրամների վրայ, փորագրեցին այն իրենց շէնքերի վրայ³²: 1453ին, երբ սուլթան Մեհմէտը գրաւեց Կոստանդնուպոլիսը, կատաղի մարտից ընկաւ նաեւ Կոստանդին կայսրը: Սուլթանի հրամանով երբ փնտռում էին կայսեր դիակը, զինուորները ճանաչեցին նրան իր ճոխ եւ սեւ արծուէնկար կօշիկներից³³: Սուլթանի սեւ դրօշակն ունէր միքանի պատկեր՝ վիշապ, առիծ եւ երկգլխանի արծիւ: Հետաքրքիր է ճարտարապետութեան սովետական պատմաբան Գ. Մ. Լիւպիլգի դիտողութիւնը. վերջինս արուեստի հին յուշարձանները ուսումնասիրող արշաւախմբի կազմում 1924-26ին այցելել է Թուրքիա: Նա գրում է, որ այդ ժամանակ էլ Թուրքիայի եւ Պալքանների բարձր լեռնային մի շարք գիղերում պահպանուել է մի սովորութիւն, երբ երիտասարդ լեռնցիներն ընտանեկան տօնի՝ սեփական նոր տուն մտնելու, հարսանիքի են. նախօրեակին՝ արշալոյսին բարձրանում է լեռները եւ սպանում մի արծիւ: Արծուի գլուխը կացինով երկու կէս անում ու փակցնում տան մուտքի վերեւում: Լեռնցիներից ոչ ոք չի կարողացել ինչպէս հարկն է այդ սովորութեան նշանակութիւնը բացատրել հեղինակին³⁴:

²⁹ Rev. Henry Fanshawe Tozer, M. A., F. R. G. S., *Turkish Armenia and Eastern Asia Minor*, Green and Co., Longmans, London, 1881, էջ 61-68:

³⁰ P. Jensen, *Hittiter und Armenier*, Verlag Von Karl J. Trübner, Strassburg, 1898. նաեւ՝ Prof. Edgar J. Banks, "Up and Down in Old Armenia," *The Christian Herald and Signs of Our Times*, 36(40):1913, New York, էջ 883. նաեւ՝ Մ. Մինասեան, «Հաւք կամ Հայք», *Հայրենիք ամսագիր*, 12:1925, էջ 71:

³¹ «Կրկնարծուի հնութիւնը», էջ 63:

³² John Woodward, L.L.D., *A Treatise on HERALDRY British and Foreign*, Vol. 1, W.&A.K. Johnston, Edinburgh and London, 1896, էջ 262:

³³ Պ. Տ., «Բիւզանդիոն եւ Կ. Պոլիս», *Մասիս շաբաթաթերթ*, Գ:1887, Կ. Պոլիս, թիւ 3880, էջ 208:

³⁴ Դ. Ե. Երեմէն, *Թուրքերի ծագումը*, «Հայաստան» հրատ., Երեւան, 1975, էջ 156:

ԺԹ. դարավերջին Լինչը ճանապարհորդելով պատմական Հայաստանում՝ Կարինում գրում է այք զարնող մի կառույցի՝ հին *մեդրեսեի* կամ վարժարանի՝ **Չիֆթե մինարեի** մասին: Նա նկատում է, որ կառույցի նրբորեն արուած զարդաքանդակները հակապատկեր են զոյգ մինարեներին: Աշտարակի պատին կամարագիծ է, որտեղ տերեւափունջ է քանդակուած՝ ներքեւում փաթաթուած վիշապագլուխներ, իսկ փնջի գագաթին՝ **երկ-գլուխ արծիւ**: Նա նոյնպէս նշում է, որ այս գինանշանը որդեգրել են Սելճուքները: ԺԶ. դարի սկիզբներին ճանապարհորդները երկգլխանի եւ զոյգ թագով արծիւ են տեսել Տիարպեքիի շէնքերի վրայ³⁵:

Չիֆթե մինարէն իր աշտարակներով, ներքին տիրոյթի կամարակապ սրահներով, երկգլխանի արծուով, դարպասով եւ մուսուլմանական աւելացուած դամբարանով հանելուկ է եղել շատերի համար: Նրա ծագումնաբանութիւնը ԺԹ. դարում մի շարք օտար ճանապարհորդների եւ ուսումնասիրողների ուշադրութեան կենտրոնում է եղել: Ըստ նրանց՝ այն ներկայացնում է տարբեր ոճերի եւ կիրառութիւնների եզակի խառնուրդ: Կառույցը ներսից խաչի ձեւ ունի, երկու կողմերում գտնուող սենեակների շարքերը վկայում են, որ այն ժամանակին եղել է քրիստոնէական վանք: Ըստ նրանց՝ երկգլխանի արծիւը չի խօսում մուսուլմանական ծագման մասին³⁶: Հեղինակները նշում են, որ անհամապատասխան ոճի անբաւերները, պատկանում են յունական, նաեւ՝ հայկական եկեղեցու³⁷: Ըստ միսիոնարների՝ մի շարք փոքր սրահների դռներ կարող էին լինել քրիստոնէայ վանականների կամ մահմեդական նուիրեալների խցեր: Յիշատակում է նաեւ կառույցի հեռաւոր ծայրը զբաղեցնող գլանաձեւ մի կառույց՝ քսան ոտնաչափ տրամագծով քառասուն ինչ բարձրութեամբ, որը ծածկուած է սուր կոնով՝ բազմաթիւ հին հայկական եկեղեցիների գմբէթների ոճով արուած³⁸:

Չիֆթե մինարեից ոչ հեռու գտնուում է *Եակուպիէ մեդրեսէն*, որի զարդաքանդակներում նոյնպէս կրկնարծիւ կայ: Եթէ Չիֆթե մինարեի օրինակում տերեւափնջի ներքեւում վիշապներ են, այստեղ՝ դիմահայեաց առիւծների

³⁵ Հ. Ֆ. Պ. Լինչ, *Հայաստան, ուղեւորութիւններ եւ ուսումնասիրութիւններ*, Ա հատոր, 1913, տպ. Ռ. Սագայեան, Պոլիս, էջ 239:

³⁶ Rev. Horatio Southgate, *Narrative of A Tour Through Armenia, Kurdistan, Persia, and Mesopotamia, with an introduction, and occasional observations upon the condition of Mohammedanism and Christianity in those countries*, Vol. 1, Tilt and Bogue, London, 1840, էջ 173:

³⁷ William Francis Ainsworth, F. G. S., *Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia*, Vol II, John W. Parker, West Strand, London, 1842, էջ 392:

³⁸ Ely Smith and H. G. O. Dwight, *Missionary Researches in ARMENIA Including A Journey Through Asia Minor, and into Georgia and Persia*, George Wightman, Paternoster Row, London, 1834, էջ 442:

քանդակներ³⁹: Նկատենք նաեւ, որ նոյն տեղանքում են գտնուում երեք գրմբէթ կոչուած դամբարանները, որոնք հայկական եկեղեցիների ճարտարապետական կնիքն են կրում, նոյն ոճով արուած ինչ՝ Ախլաթի ու միա օրինակները⁴⁰: Մեղրեսէները, ինչպէս նաեւ սելճուքեան շրջանի դամբարանները, եթէ անգամ մահմեդականների համար էին կառուցուած, անհերքելիօրէն կրում են հայկական ոճը: Սա խօսում է հայ քանդակագործ, ճարտարապետ վարպետների միջամտութեան մասին: Ուսումնասիրուող թռչնի զարդաքանդակը, որը միջնադարում օգտագործուում էր հայկական կառոյցներում, մանրանկարներում՝ հայ վարպետների ձեռքով տեղ էր գտնելու նաեւ սելճուքեան կառոյցներում:

Եւրոպական կրկնարծիւը

Արծուի պատկերի հանդէպ հետաքրքրութիւնը անմասն չի եղել նաեւ Հռոմում դեռ նախաքրիստոնէական շրջանում: Կայսերական քաղաքում միազլուխ արծուի խորհրդանշանը յայտնուեց Կարլոս Մեծի թագադրումից յետոյ, 800ին, որը արծին ընդունեց որպէս իր խորհրդանշանը⁴¹: Իսկ կայսերական կնիքի վրայ արծին առաջին անգամ յայտնուում է ԺԱ. դարում՝ կայսր Հենրի Գ.ի օրօք է (1039-56): ԺԲ. դարում արծիւը դարձաւ Հռոմէական կայսրութեան ճանաչուած դրօշը Ֆրեդերիկ Ա. Բարբարոսայի օրօք (1152): Նոյն դարում արծիւը յայտնուեց կայսերական թագադրման զգեստների վրայ, այն ասեղնագործուում էր «փառքով» նրա գլխի շուրջը, ձեռնոցների վրայ: Արծուի գլուխն առաջին անգամ օղակուեց (թագադրուեց) կայսերական կնիքների վրայ, Ալֆոնս Կաստիլացիի օրօք, որը դարձաւ հռոմէացիների թագաւոր 1257ին⁴²:

Երկգլխանի արծուի ծագումը ըստ եւրոպական հեղինակ Woodwardի *անորոշութեան* հարց է: Գուցէ ամէնեւին էլ անորոշութիւն չէր, այլ՝ Արեւելքում խօսող փաստեր կային արեւելցիների օգտին: Այնուամենայնիւ, նա նշում է, որ ծագել է Արեւելքի կայսրերի զինանշանից: Եւ, որ կայսերական արծիւը ոչ թէ մէկ արծիւ էր երկու գլխով, այլ՝ երկու արծիւ, մէկը միախ վրայ դրուած, եւ նրանց գլուխները առանձին, տարբեր հայեացքներով, որոնք ներկայացնում են կայսրութեան երկու գլուխները, երբ այն բաժանուեց Արեւելքի եւ Ա-

39

https://uk.m.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Erzurum,_Yakut_iye-left.jpg :

⁴⁰ Գէորգ-Մեսրոպ, «Հայ ճարտարապետութիւնը եւ իր ազդեցութիւնը դրացի ազգերու վրայ», *Հայ գրականութիւն. գրական, գիտական եւ գեղարուեստական հանդէս ամսօրեայ*, 4:1913, Զմիւռնիա, տպ. Քէշիշեան, էջ 6-7. նաեւ՝ Արմենակ Սագրզեան, «Հայերու գեղարուեստական գործունէութիւնը Իկոնիոյ եւ Կ. Պոլսոյ սուլթաններու օրով», *Անահիպ*, 3-6:1932-33, Փարիզ, էջ 21:

⁴¹ Woodward, էջ 254:

⁴² Նոյն, էջ 255-56:

րեւմուտքի⁴⁵: Այն ներկայացում է որպէս կրկնակի կայսրութեան խորհրդանիշ՝ մի գլուխը Արեւմուտք՝ Հռոմ էր նայում, միւսը՝ Արեւելք՝ Բիւզանդիա: Այդ կայսրութեան անկումից յետոյ Գերմանիայի կայսրերը, որոնք պնդում էին, թէ իրենց կայսրութիւնը հին Հռոմի ներկայացուցիչն է, վերցրին երկգլուխ արծիւը որպէս խորհրդանիշ եւ դարձրին զինանշան⁴⁶:

Բիւզանդիայում երկգլխանի արծուի մոտիւ միջնադարում յայտնուեց ԺԳ. դարավերջին եւ ԺԴ. դարասկզբին Պալէոլոգոսների գերդաստանի վերելքով⁴⁵: 1251ին երկգլխանի արծիւ տեսնում ենք Թէոդոր Լասկարիսի մետաղադրամի վրայ, ինչպէս նաեւ Դեմետրիոս Պալէոլոգի նամակում՝ ուղղուած Ֆրանսայի Կառլ Է. թագաւորին (մօտ. 1400), կապոյտ մոմէ կնիքով, երկգլխանի արծիւ պատկերով: Այդուհանդերձ, հաւանական է համարում, որ բիւզանդական իշխանները երկգլխանի արծիւը փոխառել են սելճուքների թուրքական գերդաստանից⁴⁶: Բայց մենք արդէն վերելում նշեցինք, որ մինչեւ սելճուքների Փոքր Ասիա թափանցելը արդէն գոյութիւն ունէր սոյն պատկերը:

Ինչ վերաբերում է Ռուսաստանին, երկգլխանի արծիւը - որը հիմա էլ Ռուսաստանի զինանշանն է - հետեւեալ պատմական անցքերի միջով է սեփականաշնորհուել. Մոսկուայի մեծ դուքս Իւան Վասիլովիչը 1472ին ամուսնացաւ Թոմաս Պալէոլոգի դստեր, Բիւզանդիայի վերջին կայսրի՝ Կոնստանդին ԺԴ.ի զարմուհու՝ Սոֆիայի հետ, որի հետ էլ գուցէ այն սկսել է օգտագործուելմանաւանդ որ պատկերը առաջին անգամ յայտնուում է 1497ի հրովարտակին կցուած կնիքի վրայ⁴⁷:

ԵՐԿԳԼԽԱՆԻ ԱՐԾՈՒԷ ԳՈՐԾՈՒԱԾՔԻ ՅԱՐԴԱՐՄԱՆ ՄԷՋ

Միջնադարում առաջնորդութեան, իշխանութեան տարանջատումը հասարակ ժողովրդից դրսևորում էր նաեւ բարձր խաւերի հագուկապում: Արծուէզարդ գործուածքները ցուցանիշ էին իշխանութեան պատկանելիութեան: Այսօր եւրոպական մի շարք թանգարաններում կը գտնենք միջնադարեան փառքի, իշխանական գործուածքներն ու դրանց պատառիկները՝ առիւծի, երկգլուխ արծուի խորհրդապատկերներով շրջանակուած: Մերթոփոլիթըն թանգարանում են գտնուում ԺԱ.-ԺԲ. դարի երկգլխանի արծուով կտորի պատառիկ⁴⁸ եւ ԺԳ. դարի Իրանից կամ Փոքր Ասիայից գրտնուած երկգլխանի արծուով կտորներ: Ներկայացուած է նաեւ հետաքրքիր

⁴⁵ Նոյն, էջ 259-60:

⁴⁴ Albert G. Mackey, M.D., *An Encyclopedia of Freemasonry and Its Kindred Sciences*, Moss & Company, Philadelphia, 1874, էջ 236:

⁴⁵ Evans and Wixom, էջ 414:

⁴⁶ Woodward, էջ 261-62:

⁴⁷ Նոյն, էջ 262. նաեւ՝ Frederick Davis Greene, *Armenian Massacres or The Sword of Mohammed*, American Oxford Publishing Co., Philadelphia, 1896, էջ 351:

⁴⁸ Evans and Wixom, էջ 413:

կտորի մի նմուշ, որը վիշապներով շրջանակ է, մէջտեղում երկգլուխ արծիւ, իսկ շրջանակների արանքում խաչի պատկերներ են, վիշապներն օգնում են պահել խաչը: Հետագոտողը այն փորձել է Չիֆթէ մինարէի հետ համեմատել, քանի որ այնտեղ կան թէ՛ վիշապի, թէ՛ արծուի քանդակները: Ըստ էութեան, փորձում է արւում կտորները վերագրել սելճուքներին՝ անտեսելով **խաչի** պատկերը⁴⁹: Երկգլխանի արծուի պատկերներով է զարդարւած Թէոդորա կայսրուհու պատմունանը⁵⁰:

ԺԶ.-ԺԷ. դդ. Արեւելքում ասեղնագործում էին ծածկոցներ, որոնց յարդարման մէջ, զանազան պատկերների կողքին օգտագործուել է երկգլուխ արծիւը: Աշխատանքները ասեղնագործուել են Արեւելքում, ըստ յարդարման՝ նրանք վերագրւում են հնդկա-պորտուգալական կամ պարսկա-չինական ոճին, բայց քանի որ երկգլխանի արծիւներ են պարունակում՝ ուսումնասիրողները չեն յապաղում նշել, որ սոյն պատկերով ասեղնագործութիւնները նախատեսւած էին եւրոպական շուկայի համար⁵¹:

ԿՐԿՆԱՐԾԻԻԸ ՀԱՅ ԱՐՈՒԵՍՏՈՒՄ

Երկգլուխ արծիւը տարբեր դարաշրջաններում իր տեղը գտաւ հայ արուեստի մի շարք ոլորտներում՝ ճարտարապետութիւն, քանդակագործութիւն, մանրանկարչութիւն, ոսկերչութիւն, գորգագործութիւն, տարազ են.: Բարձրաքաշի Ս. Գրիգոր վանքի (1230-40) գաւիթը այսօր էլ զարդարւած է կրկնագլուխ արծուեպատկերով: Ձեռագիր մատեանների մանրանկարներից կարելի է յիշատակել Աստուածաշունչ՝ ՄՄ 206 (1318)⁵², ճառընտիր՝ ՄՄ 1525 (1201)⁵³ են., որոնց էջերին հանգչում է այս թոչունը: Հայաստանեան մի շարք թանգարաններում պահւում են հայ ոսկերիչ վարպետների ստեղծած բազում, պերճաշուք ԺԹ.-Ի. դարերի գօտի ճարմանդներ՝ Վանի, Սինիք-Արցախի շրջաններից: Վան-Վասպուրականի ճարմանդներն ունեն թագակիր թռչնագլուխներով կտրուածք, ձեւուածք: Ի տարբերութիւն Վասպուրականի ճարմանդների՝ Սինիք-Արցախի գօտի ճարմանդները⁵⁴ (նկ. 4) թագակիր զոյգ թռչնագլուխներով յստակ պատկերագրութիւն ունեն⁵⁵: Հայ

⁴⁹ Sh. R. Canby, D. Beyazit, M. Rugiadi and A. C.S. Peacock, *Court and Cosmos, The Great Age of the Seljuqs*, The Metropolitan Museum of Art, New York, 2016, էջ 238-39:

⁵⁰ Նոյն, էջ 240:

⁵¹ Alan S. Cole, *Ornament in European Silks*, Debenham and Freebody, London, 1899, էջ 178-87, Fig. 150, 151, 154:

⁵² Ասատուր Մնացականեան, *Հայկական զարդարութեամբ*, Հայկական ՍՍԴ գիտութիւնների ակադեմիայի հրատ., Երեւան, 1955, էջ 462, նկ. 952:

⁵³ Նոյն, էջ 222, նկ. 524:

⁵⁴ Տե՛ս՝ ՀԱԹ, Հժր 2823/1, Հժր 4877/14:

⁵⁵ Յաւելենք, որ կրկնագլուխ արծուի պատկերով զարդարւած են նաեւ պոլկարական գօտու ճարմանդները (Ո. Пунтев, М. Черкезова, Ж. Стаменова, В. Ковачева,

Եկեղեցու հոգեւոր այրերը, պատրիարքները կրել են եւ շարունակում են կրել երկզլուխ արծիւ կրծքազարդեր: Սոյն պատկերը հանդիպում ենք հայոհիների ասեղնագործ հագուստներում: ԺԹ. դարի Խոտորջուրի կանանց սրտանոցները, որոնք ասեղնագործում էին զանազան պատկերներով, նկարակերտել են նաեւ յիշեալ թռչնին⁵⁶: Այդ սրտանոցներից այսօր ՀՊԹ-ում ունենք պահպանուած երկու օրինակ⁵⁷, ինչպէս նաեւ մի լուսանկար, որտեղ հայոհին նմանօրինակ ասեղնագործ սրտանոց է կրում (նկ. 5)⁵⁸:

Առանձնայատուկ ուշադրութիւն են գրաւում զինանշաններով զարդարուած հայկական գորգերը: Փարիզի Նուպարեան գրադարանում է պահուում մի լուսանկար, որը Տէօթթօլի Քելէկեան որբանոցի ներսում է արուած՝ Սահակ Բ. կաթողիկոսի այցելութեան առիթիւ: Պատից կախուած է հայկական զինանշանով գորգ⁵⁹: 1920ին Ատանայում զինանշանով մէկ այլ գորգ են գործում հայ այրիները, որոնք Լոնդոնի Lord Mayors հիմնադրամի հոգածութեան ներքոյ էին գտնուում, լուսանկարը պահուում է Հայաստանի Ազգային արխիւում: Հայկական զինանշանով գորգեր այսօր պահպանուում են Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան կաթողիկոսարանի թանգարանում (Անթիլիաս, Լիբանան), Վիեննայի Մխիթարեան միաբանութեան թանգարանում եւ այլուր: Օտարների համար նոյնպէս հայերը զինանշանով գորգեր գործում էին՝ ի նշան երախտագիտութեան: ԺԹ. դարավերջին, Անգլիայի Վիքթորիա թագուհու համար գործուեց անգլիական զինանշանով մետաքսեայ մի գորգ՝ երախտագիտական վերտառութեամբ⁶⁰:

Արեւելեան գորգերում եւս հանդիպում ենք երկզլուխ արծուագորգի, օրինակ՝ ԺԶ. դարավերջին, Շահ Աբասին պատկանող գորգը, որը գործուել է Պարսկաստանի Քերման քաղաքում⁶¹:

Հայոց ազգագրութեան թանգարանում է գտնուում եզակի, հայատառ արծանագրութեամբ կրկնազլուխ մի արծուագորգ (ՀՊՌ 2546/3) (նկ. 6): Գորգի դաշտի երեք շղեանկիւն յօրինուածքների մէջ ամփոփուած են երեք խաչա-

Болгарское народное искусство [Պուկարական ժողովրդական արուեստը] Септември, Սոֆիա, 1979, էջ 98, գծ.10, էջ 114, գծ. 32, 34:

⁵⁶ Հայաստանի պատմութեան թանգարան, *Հայկական տարազ XVIII-XIX դարեր*, Ասողիկ հրատ., Երեւան, 2014, էջ 24:

⁵⁷ Տե՛ս՝ ՀՊԹ ՀՊՌ Ա 1113 և ՀՊՌ Ա 8413/3 (աղբիւր՝ Treasury.am):

⁵⁸ *Մարտի, գրական-քաղաքական, եւ հասարակ. երկշաքայթերթ*, Մոսկուա, 1915, թիւ 9, էջ 5:

⁵⁹

<https://www.houshamadyan.org/arm/mapottomanempire/adanavilayet/dortyol/dortyol/educationandsport/dortyolschools.html> :

⁶⁰ Ս. Սապահ-Գիլեան, *Փոքր-Հայքի յիշատակներ*, մասն առաջին, տպ. Երիտասարդ Հայաստան, Չիկագո, 1917, էջ 274:

⁶¹ Prêtrexat Lecomte, *Les arts et métiers de la Turquie et de l'Orient*, Société d'Éditions scientifiques, Paris, 1902, էջ 163:

կիր կրկնագլուխ արծիւ: Գորգն ունի հայատառ արձանագրութիւն՝ «**Թումար» կամ «Թամար»** եւ դժուարընթեռնելի «**Մելիքենց**»: Գորգը գտնուել է Շամշադինում՝ Բերդ: Նկատենք, որ ԺԹ. դ. զոյգ արծուեպատկեր, խաչակիր զինանշան ունեցել է Կոմս Լոռիս Մելիքեանի կոմսութիւնը⁶²:

Թագակիր, կրկնագլուխ արծուի պատկերը ամրապնդուած խորհրդապատկեր է, ձեւ, որի մէջ կայ գեղագիտական բովանդակութիւն, իմաստաբանութիւն: Անցել են դարեր ու դարաշրջաններ, բայց դրանց հին նմուշները հիացմունք են պատճառում: Դժուարութիւններով լի դարեր անցնելով մինչեւ մեր օրերը, հայ արուեստում պահպանուած օրինակները ցոյց են տալիս հայ հասարակական պատասխանատուութիւնը պատմութեան առջեւ: Հայկական երկգլուխ արծուի մէջ ապրում է հայութեան պատմական յիշողութիւնն իր անցեալի մասին:

Արծուի խորհրդապատկերի բնօրրանը Փոքր Ասիան է, որտեղից էլ պատմական անցուդարձերի շնորհիւ տարածուեց բազում ազգերի մէջ եւ իր գոյութիւնը պահեց մինչեւ մեր օրեր: Գործ ունենք համամարդկային ընդհանրութիւնների, ազգամիջեան երեւոյթների հետ անտիկ աշխարհից եկող: Պատկերի պարզ ձեւը, միջնադարում ենթարկուեց կառուցուածքային հարստացման՝ նոր գաղափարագեղարուեստական տարրերով՝ թագ, թուր, խաչ, գունդ: Պատմական դժուար ուղին չքնքեց մեծարանքը հանդէպ պատմութեան այս մասնիկին, որը մնաց հայութեան եւ մարդկութեան հետ հազարամեակներ, իր գոյութիւնը պահելով հայ արուեստի, մշակոյթի տարբեր ոլորտներում: Այն մնայուն խորհրդանշան է՝ մարդկային գործերի, փիլիսոփայութեան կենդանի գրառում:

Նկար 1

⁶² Պատկերը տե՛ս՝ Փարոս Հայաստանի, Մոսկուա, Imprimerie A. A. Gatzouk, 1881, էջ 5:

Նկար 2, 3

Նկար 4

Նկար 5, 6

THE ORIGINS OF THE TWO-HEADED ARMENIAN EAGLE (SUMMARY)

ANI MKHITARIAN
amkhitaryan89@gmail.com

The image of the double-headed eagle, which has found a constant presence in the coats of arms of a number of nations today, has had a long historical path. Unlike many symbols that have changed and disappeared over time, the symbol of the double-headed eagle has preserved its existence for thousands of years.

The author argues that, notwithstanding the fact that many objects that date back to the Middle Ages and bear this image are exhibited in European museums, the cradle of its origin is Asia Minor.

Indeed, one can come across the earliest prehistoric double-headed eagles carved on stones in the Middle East. It was used by royal Armenian dynasties as well as in medieval Armenian art. According to the author, however, in the Middle Ages the image emigrated with Armenian refugees to European countries.

